

- 6.5. = 11.3. Ostia pauperibus
 6.6. = 11.4. claudere iubetis
 6.7. = 11.7. cui vix de reliquo
 6.8. = 11.8. datur quod habetis

A három szöveg eltérései nem tartalmiak, a helyesírási különbségek mellett egy-egy gondolat elegánsabb vagy nehezkesebb kifejezéséről van csupán szó. Az utolsó sorok ügyetlenségeitől eltekintve szövegünk egyenértékű variáns.

Kérdés, hogy van-e jelentősége egy ilyen sokadik, csonka változatnak. A magyar művelődéstörténetre vonatkozóan minden bizonnyal. A vers élt nálunk is, nyilván, mert problémái elevenek voltak. S miért éppen egy ferences kódex őrizte meg számunkra? Ez sem lehet véletlen. A maguk szegénységi parancsaival, puritán életmódjukkal, s a szegényekkel való állandó érintkezésük révén, a társadalmi igazságtalanságokra a ferencesek reagáltak a legérzékenyebben. A 14. század vagabundusainak, vándordiakjainak életfelfogása sem állhatott messze tőlük. Talán éppen egy ilyen külföldet járt diák hozta magával a verset, s lelt körükben megértő szívekre. A goliárdikus költészet népszerűségéről hazánkban a 15. században a Magyi- és Béli-kódexek révén tudtunk. Ez a töredék egy századdal korábbi értékes adatot jelent.

MADAS EDIT

II. Lajos „atramentariuma”. Néhány évvel ezelőtt az ágostonrendiek római központi levéltárában kutattam.¹ Amikor a generális perjelek registrum-sorozatát néztem át², a 13. kötetben, az 1520. év szeptemberi leveleinek regisztrálása közé illesztve egy szép humanista írásos, egész oldalas levél másolatára lettem figyelmes. Szokatlan volt már az is, hogy a levelet, mely nem a generális priortól kelt, teljes szöveggel őrizték meg, hiszen a generális levelezés túlnyomórészt csupán tartalmi kivonatokban került regisztratúrába. Különös megbecsülés jele lehetett tehát az, hogy — mint rendjüket e korban az ágostoni remeték nevezni szerették — a „respublica Augustiniana” feje, a prior generális, a levelet egészében bemásoltatta registrumába. A levél küldője ugyanis II. LAJOS magyar és cseh király. A király Budán 1520. május 15-én kelt levelében megköszöni az ágostonos rend fejének, Gabriel VENETUSnak (Gabriele della VOLTA) az ajándékba küldött atramentariumot, amit ugyanazon rend magyar tartományi perjele, Pécsi Balázs (Blasius de Quinque Ecclesiis) adott át a királynak. A király hangoztatja köszönőlevelében, hogy frater Balázs provinciálist és az egész rendet különös jóindulatában tartja („Habemus autem fratrem ipsum Blasium provincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem devotione, tum vero pro uestrae Reuerentiae accedente commendatione, in omnibus commendatum . . .). A maga részéről pedig az összes magyar ágostonosokat rendfőnököknek ajánlja.³

Az írás jól olvasható humanista cursiva textualis az általában szokásos (nazális, contractio, suspensio) rövidítésekkel. A nazális és a suspensio azonban függőleges, míg a contractio vízszintes vonással jelöltetik. Olasz szokás szerint az összevonást a végzőtagnak sor fölé írásával (Pro[vincia]lis, Ven[erabi]lis) is jelöli. Konvencionális rövidítésnek tekinthető a .p., .P. (paternitas, paternitati) és az Px (reverendus, reverenda). Interpunctio: a media kettős pont, a finalis pedig az alapvonalra helyezett pont. Megemlítendő még az

¹ A levéltár leírása Benignus A. L. van LUYK, *Sources Italiennes pour l'histoire générale de l'Ordres des Augustins*, Augustiniana 8 (1958) 397–424, 9 (1959) 183–202; extrait Héverlé — Louvain 1959.

² Registri dei PP. Reverendissimi Generali Dd. jelzet alatt. A minket érdeklő kötetek: Dd. 13–15. *Registrum R. P. Gabrielis Veneti 1518–32*; a 15. kötet elveszett (1532–36); Dd. 17. *Registrum R. P. Vicarii Gener. Antonii Aprutii 1537–38*; Dd. 18–24. *Registrum R. P. Hieronymi Seripandi 1538–1552*. Kiegészíti e sorozatot az Aa series (Notizie circale Provincie, Congregazioni et conventi de tutta la nostra Religione.)

³ 1. a mellékletet

ae ragnak e-caudatával (e) írása. E sajátosságok azonban — egészükben — nem az expedáló kancellária, hanem a másolatot készítő ágostonos scriptor ordinis írásgyakorlataira lehetnek jellemzők. A következőkben az ajándékkal és annak átadójával foglalkozunk.

*

A magyar királynak küldött ajándék — a levél szerint — egy ezüstből készült atramentarium. Mit jelent tehát az atramentarium szó? A szó a klasszikus latinban nem fordul elő. De ismert volt alapszava, az atramentum, tinta. Használja CICERO (*Ad Quintum fratrem* 2, 14, 1) és HORATIUS: „sed veluti tractata notam labemque remittunt atramenta, fere scriptores carmine foedo splendida tacta linunt . . .” (Ep. 2, 1, 236.) Az atramentummal származási kapcsolatban van az atramentarium, és mint a tinta maga, ez is az írás mesterségének szókészletéhez tartozik. Pontos jelentését a klasszikus szókincset értelmező *Thesaurus linguae latinae* nem az auktorok, hanem a keresztények latinjából vett példával próbálja megadni.⁴ A példaszöveg (és legrégebb előfordulása) Ezechiél 9, 2 (és 3,11.) Ezechiél próféta látomásának minket érdeklő helye a *Vulgatában* így olvasható: „Et ecce sex viri veniebant de via portae superioris quae respicit ad orientem . . . vir quoque unus in medio eorum vestitus erat lineis et atramentarium scriptoris ad renes eius . . .” „És íme hat férfiú jött az úton az észak felé néző kapu felől . . . az egyik férfiú közölköz gyolesba volt öltözve és írószer volt az oldalán . . .” (9,2.); „hívta a gyolesbaöltözött férfiút, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,3.) „. . . és íme a gyolesbaöltözött férfi, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,11.) Az atramentarium tehát egy 20. századi magyar fordításban írószer. A francia ugyanezen a helyen *ecriture*-t ír, a német *Schreibzeug*ot mond. Megint kérdezni, lehet, hogy írószer-e, írókészlet-e a helyes értelmezés?

A felelet ama jelentős fordítási különbségből lesz nyerhető, mely EZECHIEL görög fordítása⁵ (a *Septuagintában*) és a *Vulgata* között áll. A görög ugyanis semmiféle írószerről nem tud, hanem a „gyolesbaöltözött férfiút” zafirszínű vagy zafírral díszített övvel ékesíti fel: „καὶ Ζώνη σαπφείρου ἐπὶ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ . . .” A *Vulgatában* olvasható atramentarium görög megfelelője: *μελανόκος κίστη, μελαδοχείον*⁶ a *Septuagintában* az idézett helyen nem található. HIERONYMUS, a *Vulgata* fordítója, a *Septuaginta* és a maga latinja közötti különbségről írva ezt mondja (In Ezechielem): „ubi nos diximus et atramentarium scriptoris . . . LXX posuerunt: et zona sapphirina super renes eius . . .” De más — ámbár nem hivatalos — görög fordítást is idéz. Így AQUILÁT: „μελαδοχείον id est atramentarium scribae ad lumbos eius . . .” SYMMACUHS fordításában az íróstudó (viasz-) tábláit találjuk említve.⁷ A megfelelő héber szó (cesathnak írja át) értelme felől HIERONYMUS egy héber férfiút kérdezett meg, aki azt felelte, hogy görög szóval: *καλαμάριον* mondható azért, mert a calamusokat, tehát az *írónádakat* helyezik el benne. „Nos autem atramentarium ex eo quod atramentum habeat dicimus”, tehát „atramentariumot mondunk, mert atramentum van benne”. Mi azt mondanánk: tintatartó. Ám ez még mindig nem a helyes szó. HIERONYMUS ugyanis így folytatja: „multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” sokkal jellemzőbben tékának hívják, mert írónádak (calamusok) vannak benne.⁸ Ez a téka valamiféle ládikó,

⁴ *Thesaurus Linguae Latinae* II. 1091.

⁵ *Septuaginta* ed. Stuttgart 1958.

⁶ *Thesaurus* L. L. i. h.

⁷ Hieronymus in Ezechiél. 9,3. id. *Thesaurus* L. L. i. h.

⁸ „. . . cesath cum a Hebraeo quaerem quid significaret respondit mihi Graeco sermone appellari *καλαμάριον* ab eo, quod in illo calami reconduntur. Nos atramentarium ex eo, quod atramentum habeat dicimus. Multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” Hieronymus in Ezechiél. 9, 2. id. WATTENBACH W., *Das Schriftwesen im Mittelalter*, Leipzig 1896, 228—

doboz értelmet kaphat, s benne elfér mind a tintatartó edény, mind az íróeszköz (HIERONYMUS idejében az írónád), az egész írókészlet.

A középkori latinban egy IX. századi bibliai *Glossarium*, EZECHIEL idézett helyéhez ezt mondja: atramentarium olyan tartály, amiben a scriptor tintástülkét (cornu scriptoris) helyezik el. A XI. században a calamus helyett már a tollal együtt szerepel (atramentarium cum pluma).⁹ A XIV. században egy latin — német szótár az értelmezést, bár nem az atramentariumot, hanem a vele egy jelentésűnek vett calamarét magyarázva így adja: „a scriptor üreges eszköze (instrumentum concavum) kemény bőrből varrva, melyben elhelyezik a scriptor eszközeit, mint a kést és a calamust.” De, mert az ő idejében írónádat már nem használtak (pennát igen), hozzáteszi: „más néven pennalenak mondják.”¹⁰ Calamarium (calamare), pennale tehát az atramentarium szinonimáinak tekinthetők és együtt úgy értelmezhetők, mint olyan doboz, melyben elhelyezhető a tintatartó, a toll és a tollak faragásához szükséges kés, a „tollkés”, együtt: az írókészlet. Gabriele da VENEZIA tehát egy ilyen írószeres dobozt, egy írókészletet küldött II. LAJOSNAK, de nem bőrből, hanem — feltételezhetően — ezüsből.

*

PÉCSI Balázs a magyar ágostonos tartomány az időbeli perjele, az ajándék átadója, a magyar provincia végső évtizedeinek sokat szereplő, vezető alakja. Lectori fokozata, mely nélkül a tartomány feje nem is lehetett volna, igen valószínűvé teszi, hogy tanulmányait — a magyar ágostonosok szokása szerint — Itáliában végezte.¹¹ E tanulmányi idő, vélhetőleg, a század első évtizedére esett. Hazatérve, bizonyára az esztergomi rendi Studium Generalében taníthatott, mikor azt Agostino da VICENZA mester, a neves platonista igazgatta (1512—1518).¹² 1591-ben már magyar provinciális, és részt vesz a generális káptalanon.¹³ A következő évben is még a tartomány élén áll. Azután hosszabb rövidebb időközökben, provinciális társai között mégis a leggyakrabban, 1551-ig találjuk őt a Provincia Hungariae élén. Közben, ha nem volt tartományi perjel, konventi perjelként működhetett. 1523-ban az Ercsi-szigeti Szent Miklós-kolostor perjele. Ez év augusztus 15-én II. LAJOS Ercsi falut a kolostornak adja.¹⁴ Balázs a király és az országnagyok előtt is tekintélyben állott.¹⁵ 1526 májusában Trevisóban tartott generális káptalanon megint mint provinciális vett részt. Magával vitte ismét a királynak Gabriele da VENEZIÁHOZ intézett ajánlólevelét és szóban átadandó üzenetét,¹⁶ továbbá egy háta-

⁹ Du CANGE, *Glossarium mediae infimae latinitatis*, I. 453.

¹⁰ WATTENBACH, im. 226.

¹¹ Életéről a magyar ágostonrendiekkel foglalkozó irodalom alig egy-két adattal tájékoztat (v. ö. SCHIER Xystus, *Rosnák Márton nyomán, Fallenbüchl F.* Jóval több adatot találhatunk az említett Registrum-sorozatban.

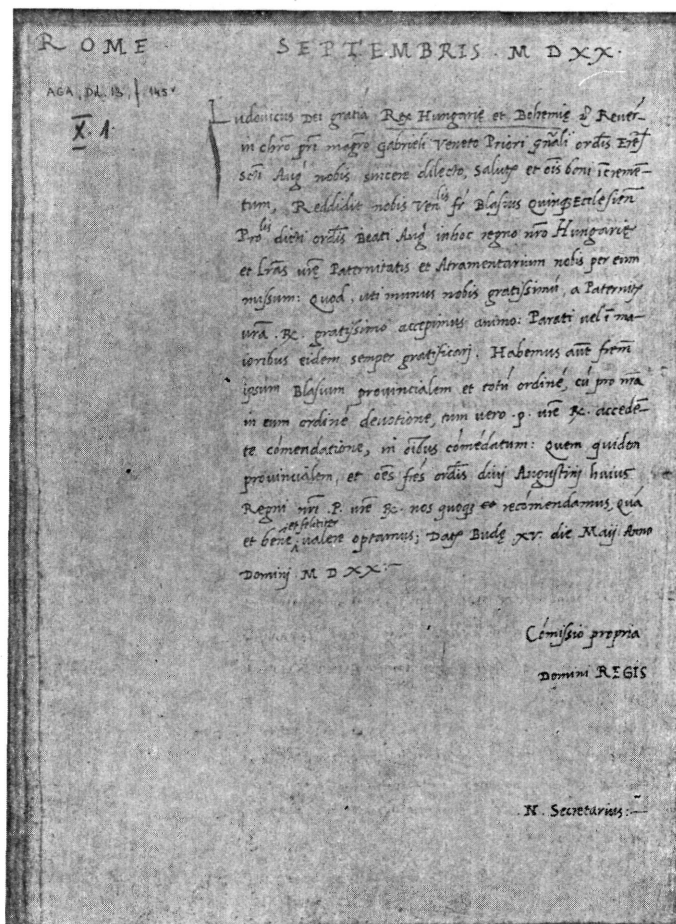
¹² MEZEY László, *Maestro Agostino da Vicenza agostiniano platonista nell' Ungheria Cinquecentesca*. — Studia Humanitatis — Rapporti veneto-ungheresi... Budapest, 1975.

¹³ „... solvit hec provincia Ungarie ducatos viginti quatuor manu fratris Blasii Quinqueecclesiensis provincialis in capitulo Geerali pro collecta presentis (anno) 1519.” Dd. 13, f. 76.

¹⁴ *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából*. I. 92—93.

¹⁵ Gabriel VENETUS PÉCSI Balázshoz (bár ez akkor nem volt provinciális) 1522. aug. 20.-án (Bagnoreggio) így ír: „fratremque Blasium Quinqueecclesiensem et monuimus et precati sumus, ut ea qua plurimum apud regem et et proceres regni valeat auctoritate, provinciali in omnibus adiumento sit...” Dd. 14, f. 96.

¹⁶ 1526. jan. Denuntiatio Generalis Synodi ad universum Ordinem (Tarvisii 1526 maius). Dd. 15, f. 58; Venetiis 1526 júliusi regisztrálásában a király levele (1526, mai 6.) Litere Regis Ungarie date sunt ad nos tales Reverende in Christo Pater Amice nobis

1. kép

lovat. Ez utóbbi tény, a generális prior 1526 júliusában a királyhoz írt köszönőlevelének regestájából tűnik ki.¹⁷ Ez a levél a Mohács felé tartó királyt már aligha érte el. Kétségkívül Pécsi Balázs, mint provinciális értesítette rendjének fejét a mohácsi veszedelemről. A generális perjel 1526 októberében az egész rendhez intézett körlevelében („Literas in univsum ordinem destinavimus . . .”), „a törökök királyának” magyarországi győzelméről így ír: „Magyarország népeit leküzdve és a királyt elveszítvén, magát a ma-

sincere dilecte . . . Vadit nunc istuc in Urbem is fidelis religiosus frater Blaſius ordinis sancti Augustini Sacre Theologie lector et prior provincialis provincie huius regni nostri Ungarie pro certis rebus suis. Quem ob eius virtutes spetiali gratia et fauore prosequimur. Eum igitur uestre paternitati ex animo commendamus . . . Referet idem nonnulla nomine nostro eidem. Cuius uerbis uestra paternitas fidem prebebit . . . Dd. 15, f. 94.

¹⁷ Regi Ungarie. Prefato Regi gratias ingentes egimus de equo quem fr. Blaſius Provincialis suo nomine dederat nec nos tanto vel munere vel amore dignos respondimus, memoria tamen sue maiestatis atque humanitatis teneri sempiterna . . . Dd. 15, f. 94'

gyar királyságot teljesen elfoglalta, mely pedig egész Itáliának és Germániának igen erős védőbástyája és különleges oltalma volt...¹⁸

Balázs mindvégig beleszólt a Mohács utáni ország bajai közt lassan elhaló provinciája sorsába. A negyvenes években 1540-ben, 1542-ben, 1546-ban, 1547-ben és 1549-ben¹⁹ találkozunk még vele, mint a harminckettőből öt kolostorra leolvadt magyar tartomány perjelével.²⁰ Sorsa úgy akarta, hogy ama néhány „ágostyán barát” között maradjon élete végéig, akik — mint Girolano SERIPANDO, a nagy generális prior 1548-ban Pécsi Baláznak írja — „az oroszlán és a sárkány torkában még kitartanak”.²¹

PÉCSI Balázs 1542-ben a rend fejétől még tudós szerzetesek (fratres sapientes) Magyarországra küldését kéri. 1547 őszén a maradék magyar ágostonosok ismét őt kéri provinciálisuknak.²² SERIPANDO 1548. április 11-én saját helyetteseként (vicarius prioris generalis) a még létező néhány magyar kolostoruk fölé helyezi. 1551-ben ÚJLAKI János, valószínűleg egri perjel, feljelentésére e hivatalától is meg kell válni, és *Cristoforo da Padova Ujlakit* teszi utódjává.²³ 1554-ben Balázs már vélhetőleg nincs életben. Ez év április 14-én Kristóf generális prior, a még tengődő magyarországi házak fölötti gondviseelésre az esztergomi érseket kéri fel.¹⁴

Ennyi baj között csak természetes, hogy II. LAJOS személyes kultúrájának e szerepny, de litterátus emberhez méltó, tárgyi emlékével is az történt, ami az egész „nemzeti nagyléttel” — elveszett.

*

Buda, 1520. május 15.

II. Lajos, Gabriel Venetus magisternek, Szent Ágoston remetái rendje generális perjelének, az utóbbi által neki ajándékba küldött és Pécsi Balázs magyar ágostonos provinciális által kiadott ezüst írókészetet, a rendet jóindulatáról biztosítva, megköszöni.

Ludovicus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Reurendo in Christo patri magistro Gabrieli Veneto Priori Generali ordinis Eremitarum Sancti Augustini nobis sincere dilecto salutem et omnia boni incrementum. Reddicit nobis Venerabilis frater Blasius Quinque Ecclesiensis, Prouincialis dicti ordinis Beati Augustini in hoc regno nostro Hungarie et literas uestre Paternitatis et Atramentarium nobis per eum missum: Quod uti munus gratissimum, a Paternitate uestra Reuerenda gratissimo accepimus animo: Parati uel in maioribus eidem semper gratificarij. Habemus autem fratrem ipsum Blasium prouincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem deuotione,

¹⁸ „... Ungarie populis debellatis ac rege perempto ipsius Ungarie regnum penitus occupavit quod universo Italie ac Germanie munitissimum extiterat propugnaculum ac singulare presidium. Jamque sibi ad eius libitum at quosque offerende atque inuadere liceat aditus undique patet...” Dd. 15, ff. 110—110’.

¹⁹ A magyar provincia vége: GUTIÉRREZ, D., *Los Augustinos desde el protestantismo hasta le restauración católica 1518—1648*. Roma 1971, 21—26. Pécsi Balázs mint provinciális 1540: Dd. 20, f. 165; 1542; Dd. 20, f. 16; 1548: Dd. 22, ff. 162—163; 1549: Dd. 23, f. 114; Aa 36,4’ és 6—7’.

²⁰ GUTIÉRREZ, i. m. 24. uo. ultra enim quindecim fratres in tota provincia non inveniuntur... Aa 36,2.

²¹ Dd. 22, f. 162—162’: „... ad retinenda ea, quae in ista regione ab ore leonis et draconis diuino beneficio salua adhuc perseuerant...”

²² GUTIÉRREZ, i. m. 25: Aa 36,4.

²³ Aa 36, 6—7.

²⁴ GAVIGAN, J. J.: *Origins of the Province of Styro-Carinthia*, Augustinianum 11 (1971) 293.

tum uero pro uestre Reuerentię accedente commendatione, in omnibus commendatum: Quem quidem prouincialem, et omnes fratres ordinis diui Augustini huius Regni nostri Paternitatis uestre Reuerende nos quoque <co> /a/ recommendamus. Quam et bene /b/ [et feliciter] ualere optamus; Datum Budę XV. die Maji Anno Domini MDXX.

Commissio propria
Domini Regis

N. Secretarius

a co áthúzva

b et feliciter a sor fölött pótolva

Egyszerű másolat az Ágostonos-Rend római központi levéltárában [Archivo Generale Agostiniano] a generalis perjelek registrum sorozatának [Dd] 13. kötetében f. 145' az 1520. év szeptemberi regisztrálásában: Rome Septembris MDXX.

MEZEY LÁSZLÓ

Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete. TERSZTYÁNSZKY Dániel a 18. századi Magyarország érdekes és sokat vitatott alakja. Sokáig a Ratio Educationis társszerzőjének tekintették. CSÓKA J. Lajos 1936-ban megjelent műve¹ alapján azonban csak KOLLÁR Ádám pártfogoltja, aki mintegy a nevét adta a Magyarországon népszerűtlen KOLLÁR eszméinek a megvalósításához. Hogy a Ratio Educationisban az újságolvasás gondolata nem KOLLÁRTól ered, már DEZSÉNYI Béla észrevette, s a pozsonyi evangélikus líceumban hét évig kitartó TERSZTYÁNSZKY Dániel felé fordította újból a figyelmet.² DEZSÉNYI még elfogadta azt, hogy az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen* aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben c. folyóirat (1771–1776) és a tudós társaság szervezése is KOLLÁR ötlete, s a vezetés is az ő kezében volt.³ F. CSANAK Dóra, aki a Ratio Educationis által előírt egyetemi lap létesítésének kudarcával, ill. tervezeteivel legutóbb foglalkozott,⁴ CSÓKA J. Lajos elégtelen indoklására felfigyelve megállapította, hogy az *Anzeigen* tényleges szerkesztését TERSZTYÁNSZKY végezte.⁵ Mi most TERSZTYÁNSZKY Dánielnek az iskolai újságolvasás érdekében kifejtett tevékenysége újabb dokumentumát vizsgáljuk.⁶

A Ratio Educationis 155. §-a szerint a Budán kiadandó lap tervezetének kidolgozásával egyidejűleg 1778. november 2-án a helytartótanács ismételten érdeklődik a latin és a német stílus finomodását elősegítő könyvek ügyében SZABÓ András budai prépostnál, aki az egyetem teológiai fakultásának az igazgatója, s egyúttal az egyetemi tanács vezetője is. Az ilyen könyvek között különös hely illeti meg az *Anzeigen* c. folyóiratot, amely az újságolvasás követelményének is megfelelne, s még Bécsben kapható. Lehetséges-e, hogy ezt a könyvalakban is megjelent folyóiratot az egyetem tanulói és oktatói számára rendszeresen használandó segédkönyvként kötelezően előírják, s ha igen, nem lehetne-e megfelelő példányszámú utánnomást készíteni az egyetemi nyomdában —

¹ CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma 1936.

² DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. = Magyar Századok. Bp. 1948. 142–163.

³ Uo. 156.

⁴ F. CSANAK Dóra: *A Ratio Educationis és az iskolai újságok*. MKSz. 1975. 243–261.

⁵ Uo. 257.

⁶ Alapul az Országos Levéltár alábbi jelzetek alatt található iratai szolgáltak: C-67. Departamentum litterario-politicum. Universitas Budensis. 1778. Fons 39. Pos. 1–2., 1780. Fons 19. Pos. 1–20. Az iratokról az Irodalomtudományi Intézetben megtalálhatóak KENÉZ Győző kivonatai. Használatukért, továbbá KENÉZ Győző szíves segitgégéért ezúton mondok köszönetet.